

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра міжнародних економічних відносин

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

Козак Ю.Г.

“ ___ ” _____ 2020 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

зі спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини

за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини»

на тему: **«Стан та перспективи підвищення міжнародної
конкурентоспроможності Одеського регіону»**

Виконавець:

студент ФМЕ, гр.64

Кузнецов Юрій Ігорович

/підпис/

Науковий керівник:

канд. економ. наук, доцент

Уханова Інна Олегівна

/підпис/

ОДЕСА – 2020

АНОТАЦІЯ

Кузнєцов Ю.І., «Стан та перспективи підвищення міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону», кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» за магістерською програмою «Міжнародні економічні відносини», Одеський національний економічний університет м. Одеса, 2020 рік.

Кваліфікаційна робота магістра складається з трьох розділів. Об'єктом дослідження є процес формування міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону. У роботі розглядаються теоретико-методологічні підходи дослідження міжнародної конкурентоспроможності регіону, методи оцінки та можливості покращення.

Проаналізовано зовнішньоекономічну діяльність Одеського регіону, проведено аналіз експортно-імпортних операцій та іноземних інвестицій. Виявлено чинники, що впливають на міжнародну конкурентоспроможність регіону за допомогою SWOT-аналізу. Проаналізовано міжнародну конкурентоспроможність Одеського регіону.

Запропоновано напрями підвищення міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону, зокрема за рахунок оптимізації підходів регулювання регіональної влади, покращення іміджу регіону, використання туристичного та ІТ потенціалу.

Ключові слова: міжнародна конкурентоспроможність, експорт, імпорт, інфраструктура, аналіз, конкурентний потенціал, Одеський регіон.

ANNOTATION

Kuznetsov Y.I., «Condition and prospects of increasing the international competitiveness of the Odessa region», thesis for Master degree in specialty 292 «International economic relations» under the program «International economic relations», Odessa National Economic University Odessa, 2020

The master's qualification work consists of three sections. The object of the study there is a process of forming the international competitiveness of the Odessa region. The paper considers theoretical and methodological approaches to the study of international competitiveness of the region, assessment methods and opportunities for improvement.

The foreign economic activity of the Odessa region is analyzed, the analysis of export-import operations and foreign investments is carried out. The factors influencing the international competitiveness of the region are revealed by means of SWOT-analysis. The international competitiveness of the Odessa region is analyzed.

The directions of increase of the international competitiveness of the Odessa region, in particular at the expense of optimization of approaches of regulation of the regional power, improvement of image of the region, use of tourist and IT potential are offered.

Key words: international competitiveness, export, import, infrastructure, analysis, competitive potential, Odessa region.

ЗМІСТ

Стор

ВСТУП	4
Розділ 1. Теоретико-методологічні підходи дослідження міжнародної конкурентоспроможності регіону.....	6
1.1. Поняття та особливості формування міжнародної конкурентоспроможності регіону.....	6
1.2. Чинники впливу на міжнародну конкурентоспроможність регіону.....	14
1.3. Методи визначення міжнародної конкурентоспроможності регіону.....	17
Висновки до розділу 1.....	27
Розділ 2. Аналіз міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону.....	29
2.1. Характеристика Одеського регіону як суб'єкту міжнародних конкурентних відносин.....	21
2.2. Аналіз конкурентних переваг та недоліків Одеського регіону	38
2.3. Аналіз стану та динаміки міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону	50
Висновки до розділу 2.....	62
Розділ 3. Напрямки підвищення міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону	64
3.1. Організаційно-економічні заходи посилення міжнародних конкурентних переваг Одеського регіону.....	64
3.2. Створення ІТ-кластеру як чинник підвищення міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону.....	81
Висновки до розділу 3.....	88
ВИСНОВКИ	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	94

ВСТУП

Актуальність теми. За умов глобалізації підвищується роль регіонів, як самостійних учасників міжнародних конкурентних відносин. В даному контексті особливої важливості набуває проблема формування міжнародної конкурентоспроможності регіону як самостійного суб'єкту зовнішньоекономічної діяльності. Визначення міжнародної конкурентоспроможності регіональному рівні є досить динамічним питанням та потребує постійного, цілісного моніторингу задля вирішення проблеми її подальшого підвищення. Особової актуальності дана проблема набуває в умовах приєднання України до європейського економічного простору, який характеризується високим ступенем інноваційності та конкурентної боротьби. Аналіз стану міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону та перспектив її підвищення, спираючись на вітчизняний та зарубіжний досвід дозволить економіці регіону більш ефективно інтегруватися у світовий економічний простір в якості суб'єкту міжнародних економічних відносин.

Мета дослідження. На основі дослідження, аналізу та узагальнення особливостей формування міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону розробити пропозиції щодо її підвищення.

Для реалізації мети передбачено вирішення таких *завдань*:

- дослідити сутність міжнародної конкурентоспроможності регіону та методологічні основи її формування;
- дослідити фактори формування міжнародної конкурентоспроможності регіону;
- визначити методики оцінки міжнародної конкурентоспроможності регіону;
- надати характеристику Одеського регіону як суб'єкта міжнародних конкурентних відносин;

- проаналізувати чинники міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону;
- проаналізувати міжнародну конкурентоспроможність Одеського регіону;
- розробити пропозиції щодо підвищення міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону.

Об’єктом дослідження є процес формування міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону.

Предметом дослідження виступають теоретичні основи та організаційно-економічні рішення щодо підвищення міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону України.

Методи дослідження. У кваліфікаційній роботі було застосовано такі методи дослідження, як табличний та графічний методи, порівняння і прогнозування, узагальнення, методи математичної статистики та економічного аналізу.

Інформаційна база дослідження. При написанні роботи використано закони України та інші нормативно-правові документи, монографічна та наукова література, Інтернет-джерела, статистичні матеріали Одеського регіону, допоміжна література Одеського інституту проблем ринку.

Публікації. За результатами виконання кваліфікаційної роботи магістра опубліковано статтю:

1. Кузнецов Ю. І. «Чинники міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону країни» // Міжнародна науково-практична конференція “Економіка, облік, фінанси та право: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку”. Полтава-2020. №4 — С.11-13.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 99 сторінок. Основний зміст викладено на 86 сторінках. Робота містить 18 таблиць, 17 рисунків.

Розроблено напрями посилення конкурентних переваг у сфері морських перевезень та вантажообігу, напрямки посилення конкурентних переваг у туристичній сфері, оптимізації структури влади регіону та підвищення іміджу регіону як на національній, так і світовій арені.

Досвід багатьох країн свідчить, що важливим засобом підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону є кластери. Структура економіки Одеського регіону та наявний потенціал говорять про доцільності формування ІТ кластеру, що обумовлено необхідністю використання повного потенціалу Одеського регіону з метою підвищення міжнародної конкурентоспроможності.

Для підвищення показника прибутковості ІТ-інновацій необхідно сформувати середовище для прискореного і ефективного взаємодії між учасниками ринку інформаційних технологій у вигляді ІТ-кластеру, який буде сприяти виникненню і розвитку нових інноваційних ІТ-компаній, що випускають продукти світового рівня як для України, так і для міжнародного ринку. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності економіки Одеської області.

Із отриманих результатів видно, що за умови дотримання вищезазначених дій за усіма розглянутими показниками, які досліджувалися спостерігається тенденція до зростання з надійністю 97% ($R^2=0.97$). За їхньої реалізації Одеський регіоні створить підґрунття активної конкурентної діяльності, підвищення конкурентоспроможності як цілого регіону, так і окремих його суб'єктів, забезпечення використання повного потенціалу, що є дієвими напрямками підвищення міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону.

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу широкого спектра теоретичних та аналітичних джерел щодо проблеми міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону та визначення напрямків щодо її підвищення зробимо такі висновки:

Враховуючи наукові доробки вчених-економістів, що досліджують проблеми міжнародної конкурентоспроможності регіону, можна визначити дану категорію як стан оптимального використання факторів конкурентоспроможності регіону в порівнянні з іншими регіонами спрямованих на досягнення економічного розвитку та зростання територіальної одиниці, здатність регіону підтримувати конкурентні позиції на світових ринках у порівнянні з регіонами інших країн – суперників шляхом оптимального використання природних та набутих факторів конкурентоспроможності,

Конкурентоспроможність регіону у загальному сенсі обумовлена конкурентними перевагами та як провідний елемент успіху, залежить та визначається рядом факторів. Регулювання конкурентоспроможного регіонального розвитку потребує становлення комплексу цільових орієнтирів стратегічного впливу на систему регіонального виробництва, що визначатимуть точки росту у територіальній економіці у перспективі.

Серед методів визначення міжнародної конкурентоспроможності регіону можна виділити: Кількісний аналіз конкурентної стійкості, якісний аналіз умов конкурентної стійкості та аналіз кластерів

Аналізуючи ЗЕД Одеського регіону слід зазначити важливість транзитного положення. Область розташована на перехресті міжнародних транспортних магістралей, є складовою міжнародних транспортних коридорів, що створило нові можливості співробітництва у різних галузях між прикордонними регіонами Республіки Молдова, Румунії та України.

Загальний обсяг експорту товарів та послуг Одеського регіону у 2019 році становив 1384102,9 тис. дол. США. Імпорт товарів досяг рівня 1881084,2 тис. дол. США та збільшився у порівнянні з 2018 роком на 21,6%. Сальдо зовнішньої торгівлі товарами негативне: імпорт товарів перевищує експорт на 496981,3 тис дол. США.

Прямі іноземні інвестиції на 2019 рік становили 2 356,5 млн. дол. США. За період з 2015 по 2019 обсяг інвестицій в регіон показує позитивну тенденцію. Серед країн світу лідерами прямого іноземного інвестування були: Кіпру (35,6%), Сінгапуру (17,8%), Нідерландів (7,1%) та Великої Британії (5,4%)

75% всього морського промислового потенціалу України знаходиться в Одеській області і складається з 7 портів: Одеського, “Південного”, Чорноморськ, Іллічівський, Ренійській, Ізмайльський, “Усть-Дунайськ” та Білгород-Дністровського.

Частка іноземців у туристичній схемі області становить 21% та включає гостей з таких країн: Російська Федерація – 19,62%, Молдова – 10,77 %, Біларусь – 2,40 %, Ізраїль – 1,66 %, Германія – 1,53%, Болгарія – 1,46 %, США – 1,34 %, Швейцарія – 0,58 %, Литва – 0,39 %

У 2016 році загальна частка підприємств, що займаються інноваціями збільшилася у порівнянні з 2011 роком та складає 19,45% (+23%). Однак загальна сума витрат зменшилася на 68.37% та складає 49670 тис. грн. У 2016 році підприємства витратили 6393.9 на внутрішні НДР що на 177% більше за 2011 рік. Зовнішні НДР збільшилися на 36% у порівнянні з 2011 роком.

На основі SWOT-аналізу визначено такі сильні й слабкі сторони та можливі зовнішні впливи на подальший соціальний та економічний розвиток Одеської області: ключовими факторами міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону є: потужний промисловий потенціал; потужний міжгалузевий транспортний комплекс; розгалуженість транспортної системи; членство у європейських міжрегіональних об'єднаннях, вигідне географічне розташування. Серед чинників, що стримують розвиток міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону: незадовільна структура зовнішніх інвестицій, незадовільний стан транспортної інфраструктури, обмеженість мінерально-сировинної бази, висока зношеність основних засобів та недостатнє використання ІТ-потенціалу.

Для аналізу міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону серед інших регіонів України побудовано багатокутник міжнародної конкурентоспроможності в порівнянні з середнім значенням індексу міжнародної конкурентоспроможності регіонів України. Як свідчать результати підрахунку у 2016 році Одеська область опинилась на 3-му місці. У порівнянні з 2015 роком оцінки Одеської області зросли по всіх субіндексами. У бальних оцінках у порівнянні з 2013 роком Одеський регіон поліпшив свій результат по 7 з 12 складових конкурентоспроможності. Найбільше падіння відбулося за ефективністю ринку праці та технологічної готовності. Особливої уваги потребує підвищення інноваційної складової.

За розрахованим загальним інтегральним індексом міжнародної конкурентоспроможності Одеський регіон посідає перше місце.

На основі як державних так і регіональних документів визначено пріоритетні напрямки розвитку Одеської області

Розроблено напрями посилення конкурентних переваг у сфері морських перевезень та вантажообігу, напрями посилення конкурентних переваг у туристичній сфері, оптимізації структури влади регіону та підвищення іміджу регіону як на національній, так і світовій арені.

Досвід багатьох країн свідчить, що важливим засобом підвищення міжнародної конкурентоспроможності регіону є кластери. Структура економіки Одеського регіону та наявний потенціал говорять про доцільності формування ІТ кластеру, що обумовлено необхідністю використання повного потенціалу Одеського регіону з метою підвищення міжнародної конкурентоспроможності.

Для підвищення показника прибутковості ІТ-інновацій необхідно сформуванню середовище для прискореного і ефективного взаємодії між учасниками ринку інформаційних технологій у вигляді ІТ-кластеру, який буде сприяти виникненню і розвитку нових інноваційних ІТ-компаній, що випускають продукти світового рівня як для України, так і для міжнародного ринку. Це, в свою

чергу, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності економіки Одеської області.

Із отриманих результатів видно, що за умови дотримання вищезазначених дій за усіма розглянутими показниками, які досліджувалися спостерігається тенденція до зростання з надійністю 97% ($R^2=0.97$). За їхньої реалізації Одеський регіоні створить підґрунття активної конкурентної діяльності, підвищення конкурентоспроможності як цілого регіону, так і окремих його суб'єктів, забезпечення використання повного потенціалу, що є дієвими напрямками підвищення міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Селезнев А.З. Конкурентные позиции и инфраструктура рынка России. — М.: Юристъ, 1999. — 384 с.
2. Портер М. Международная конкуренция — М.: Международные отношения, 1993.

3. Л.С. Шеховцева. Методология разработки стратегии развития окраинного региона страны в условиях ОЭЗ // Прогнозирование и стратегии развития Особой экономической зоны России: Межвузов. сб. науч. труд./ Калинингр. ун-т. — Калининград, 2000. — С. 20—32.
4. Панкрухин А.П. Территориальный маркетинг// Маркетинг в России и за рубежом. — 1999. — № 5. — С. 99—122.
5. Тейлор С. Региональное экономическое развитие на базе программно — целевого подхода: опыт Западной Европы // Регион: экономика и социология. — 2000. — № 1. — С. 3—36.
6. Ишаев В.И. Экономическая реформа в регионе: тенденции развития и регулирование. — Владивосток: Дальнаука, 1998.
7. Шеховцева Л.С., Грудинов О.В. Оценка направлений инвестиций при проектировании программ развития ОЭЗ: Межвузов. сб. науч. труд./ Калинингр. ун-т. — Калининград, 2000. — С. 75—88.
8. Европейский отчет о конкурентоспособности за 2003 год, А5 422 Отчет о конкурентоспособности ДТ за 2003 год. Брюссель, 12.11.2003 г.
9. Пут Дж .: Размышления о местных и экономических последствиях территориальной конкуренции. В: Региональные соревнования. Springer 2000, ISBN 3540675485
10. Кругман П .: Конкурентоспособность - опасная одержимость. В: Иностранные дела, Выпуск: март / апрель 1994 г., т. 73, №2
11. Доклад організації економічного співробітництва і розвитку [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/eastern-partners/Framework_ESCO_Ukraine_UKR.pdf
12. Курцман Дж .: Интервью с Полом Кругманом. 1.10.1998, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.strategy-business.com/press/16635507/13652tid=230&pg=all>

13. Маскелл П., Эскелинен Х. Э.: Конкурентоспособность, локальное обучение и региональное развитие: специализация и процветание в малых открытых экономиках. Лондон: Рутледж, 1998.
14. Портер Э.М.: Построение микроэкономических основ процветания: результаты исследования индекса конкурентоспособности бизнеса. http://www.weforum.org/pdf/Gcr/GCR_2003_2004/BCI_Chapter.pdf
15. Кук П. .: Конкурентоспособность как сплоченность: Социальный капитал и экономика знаний. В: БОДДИ, М. - ПАРКИНСОН, М. .: Вопросы города: конкурентоспособность, сплоченность и городское управление. с. 153 - 170.
16. Портер Э.М., Кетелс Ч.: Конкурентоспособность Великобритании: переход к следующему этапу. DTI Economics Paper. Май 2003 г.
17. Челлини, Р., Соци, А. .: Популярная конкурентоспособность, Banca Nazionale del Lavoro, Quarterly Review 55, 220, 2002, стр. 71-101.
18. Деас, И., Джордано Б. : Определение конкурентоспособного города в Англии. В: BEGG, I. (ed) Городская конкурентоспособность: политика динамичных городов, Бристоль: Policy Press. 2002 г.
19. Мартин Р.: Исследование факторов региональной конкурентоспособности. Проект итогового отчета Генерального директората Европейской комиссии по региональной политике.
20. Samagni, R. О концепции территориальной конкурентоспособности: здравый смысл или вводящий в заблуждение ?, В: Urban Studies, vol. 39, № 13
21. Методологические и практические аспекты оценки конкурентоспособности региона: монография / Под ред. Л.Н. Чайникова. Тамбов: Изд-во ТГТУ, 2008. С. 152.
22. Бородавкина Н.Ю. Внешнеэкономическая деятельность в регионе как объект моделирования / Н.Ю. Бородавкина // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. - 2010. - №1 (57). – С. 47-54

23. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oseu.edu.ua>
24. Левик І. С. Суть стратегічного аналізу та його значення для управління підприємством / І. С. Левик // Регіональна економіка. – 2011. – № 3. – С. 108– 114.
25. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Одеській області [за ред. Л. Е. Котвицької] // Головне управління статистики в Одеській області. – 2011. – 120 с
26. Про розвиток рекреації в Одеській області / за ред. Л. Е. Котвицької // Головне управління статистики в Одеській області. – 2011. – 25 с
27. Паспорт області // Офіційна сторінка головного управління економіки Одеської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://gue.odessa.gov.ua>
28. Дайджест стратегії розвитку Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://old.omr.gov.ua/images/File/digest%20info.pdf>
29. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd/oet/oet_u/oet0220_u.htmfbclid=IwAR3AG0lmKaorJKCrvxD8inZImmYrA7mMKHDC21n8aHVUHHHSson53_K55_w
30. Статистичні данні Одеської Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblrada.odessa.gov.ua/wp-content/uploads/ZED-2019.pdf>
31. Доклад Європейського Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/odessa-intercultural-profile/1680759d6c>
32. Незалежне репортерське дослідження щодо туризму регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ain.ua/special/big-data-in-odessa/#region8>
33. Chainykova, L.N. (2010), Formirovanie sistemyi upravleniya strategicheskoy konkurentosposobnostyu regiona [Forming the system of regions' strategic competitiveness management], monografiya, Tambov, Russia, 264 p.

34. Bila, S.O., Shevchenko, O.V., Kushnir, M.O., Zhuk, V.I. and others (2013), *Stymuliuvannia ekonomichnoho zrostantia na mistsevomu rivni* [Stimulation of economic growth at the local level], Kyiv, Ukraine, 54 p.
35. Інститут політичних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/ua/mci/Report_19-20
36. Сайт одеської обласної Державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oda.odessa.gov.ua/odeshhyna/soczialno-ekonomichnyj-ta-kulturnyj-rozvytok/strategichni-plany-dij-ta-programy-rozvytku/strategiya-regionalnogo-rozvytku/strategiya-ekonomichnogo-ta-soczialnogo-rozvytku-odeskoyi-oblasti-do-2020-roku/>
37. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2016. Назустріч економічному зростанню та процвітанню. – К:Фонд ефективне управління, 2014. – 208 с.
38. Серебрякова Л. А. Роль стратегического планирования в новой концепции региональной политики / Л. А. Серебрякова // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика». – 2007. – № 5. – С. 28–35.
39. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: [навч.-метод. посіб.] / З. Є. Шершньова, С. В. Оборська, Ю. М. Рагушний. – К.: КНЕУ, 2001. – 232 с.
40. Харченко. К. В. Муниципальное стратегическое планирование: от теории к технологии/ Учеб. пособие. — Белгород: Обл. типография, 2009. — 304 с.
41. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції «Про затвердження методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку» №224 від 29 липня 2002 року.
42. Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року, затверджена рішенням обласної ради від 28 жовтня 2011 року.
43. Стратегічний план підвищення конкурентоспроможності та економічного розвитку Одеської агломерації (субрегіону), затверджений рішенням обласної ради від 26 серпня 2011 року № 215-VI.

44. Відомості щодо модернізації морських портів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nv.ua/biz/experts/porty-v-ukraine-kak-ih-budet-razvivat-pravitelstvo-strategiya-i-praktika-50054423.html>
45. Стратегічний план розвитку адміністрації морських портів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uspa.gov.ua/ru/o-predpriyatii/strategichnij-plan-rozvitku>
46. Блог Мера Одеси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://truhanov.od.ua/ua/news/m220486/>
47. Обласний законопроект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dumskaya.net/news/detcentralizatsiya-odesskuyu-oblast-hotyat-perek-099158/>
48. Політтехнологічний блог [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bogush/479de7793afd6/>
49. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://www.openbudget.in.ua/documentation/documents/559ceb8d6b6173079a010000/download?locale=uk>
50. Доклад Всесвітньої туристичної організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unwto.org/ru/cultural-tourism-covid-19>
51. Паола Анноні, Корнелія Козовська. Індекс регіональної конкурентоспроможності ЄС RCI 2010 / Європейська комісія, Спільний дослідницький центр, 2010. - 289 с
52. Гардінер, Б., Мартін, Р., Тайлер, П. (2004). Конкурентоспроможність, продуктивність та економічне зростання в європейських регіонах. Краєзнавство, 38: 1037–1059
53. Мейер-Стамер та ін. Асиметрія регіональної інтеграції та місцевого розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Asymmetries-in-Regional-Integration-and-Local-Development.pdf>.

54. Клименко В. В. Середній клас: досвід США та українські реалії / В. В. Клименко, Г. М. Лозова // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми економіки та управління : збірник наукових праць. – 2015. – № 815. – С. 63–68